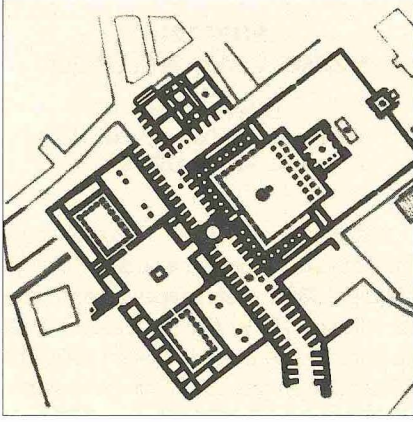




Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nin planı

hâne yer alır. Tasarıma göre çifte hamam doğuda, bazı personel için yapılan evler ve çeşme batıda, köprü ise daha uzak noktada yine batıda akarsu üzerindedir. Mimari açıdan dua kubbesi kuzey ve güney blok yapılarını birbirine bağlar. Böylece külliye son derece işlevsel ve mantıksal bir projeye yapılmıştır. Bu yönüyle geometrik külliye grubuna giren külliye simetrik, oran, ritim ilişkisiyle malzeme, teknik ve işçilik dikkat çekicidir. Yapılardaki yatay ve dikey vurgular, ortak avlu ve çift son cemaat yeri kullanımı ile dua kubbesi şeması Sinan ile özdeşleşen tipik özelliklerdir. Eser bir taşra külliyesi görünümü ve kimliğini yansıtmayıp daha çok İstanbul eserleriyle benzerlikler gösterir.

Külliye yapıları cami, medrese ve sıbyan mektebi bir bütünlük oluşturur. Caminin planı tek mekânli camilerin kendi içindeki çeşitlenmesini yansıtır. İbadet mekânı kubbeyle örtülüdür. Kuzeyinde çift son cemaat yeriyle büyük boyutlu ve merkezinde şadırvanın yer aldığı revaklı bir iç avlu göze çarpar. Kuzeybatıdaki tek şerefeli minare yapıya dikey doğrultuda vurgu yapar. Günümüzde şehrin en büyük camisi olan yapı onarımlarla bakımlı ve iyi durumdadır. Güneyinde bulunan hazîresi yakın tarihte ortadan kaldırılmış, güneş saati de kaybolmuştur. Avlu ile son cemaat yerinin kesiştiği iki köşede imamlar için birer oda yer alır. Üç yönden birer kapıyla girilen avlunun merkezindeki şadırvanın dış kuruluşu genel şemaya uymaz. Kitâbe II. Mahmud döneminde yenilenmiştir.

Medrese avlunun güney hariç üç yönüne yerleştirilen ana dersane odası, öğ-

renci ve görevli odaları ile helâlardan oluşur. İyi durumdaki yapı günümüzde çeşitli amaçlar için kullanılmaktadır. Caminin güneyine inşa edilen sıbyan mektebi tek mekânlı olup üzeri kubbeyle örtülüdür. Fevkanî yapının bodrum katı aslında külliye su dağıtım şebekesiydi.

Arastadan geriye sayısı yarı yarıya azalmış bakımsız dükkânlarla dua kubbesi kalmıştır. Dükkân sayısının çokluğu yolun işlek oluşunu ve bölgenin ticarî zenginliğini gösterir. Arastadan üzerinde inşa kitâbesinin de yer aldığı taçkapısıyla kervansaray, imaret ve tabhânenin bulunduğu büyük yapı kütesine geçildi. 1935'te dönemin belediye başkanı tarafından yıktırılan kervansaraydan sadece giriş kapısı, yanındaki görevli odası ile ahırlara ait bazı baca ve nişler zamanımıza ulaşabilmiştir. Tamamıyla ortadan kalkan imaret, tabhâne ve iç avlunun yerinde bugün otopark ve yol vardır.

Çevresinde dükkânlarla inşa edilen çifte hamam özel mülkiyete ait salaş dükkân ve depolarla çirkin bir görünüm arz etmektedir. Lüleburgaz deresi üzerindeki dört gözlü köprü genelde iyi durumda olup günümüzde de işlevini sürdürmektedir. Harap haldeki çeşme arastadaki dükkânlardan birine bitişik inşa edilmiştir. Vakfiyede adı geçen ve bazı personel için yaptırıldığı anlaşılan evlerden herhangi bir iz kalmamış, şehir ve külliye için kaynaklardan su getiren şebeke belediyenin alt yapı çalışmaları sırasında tahrip olmuştur. Halkın Zindan Baba Türbesi adıyla bildiği yapı Osmanlı öncesine ait bir burç kalıntısı olup bir zamanlar külliyeyle bitişik durumdaydı.

#### BİBLİYOGRAFYA :

G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 295-298; Metin Sözen v.dğr., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İs-

tanbul 1975, s. 178, 183, 222, 229, 232; a.mlf. – Sami Güner, *Sinan: Architect of Ages* (trc. M. Quigley-Pınar), İstanbul 1988, I, 230-235; Jale Nejdît Erzen, *Mimar Sinan Dönemi Cami Cephe-leri*, Ankara 1981, s. 90-91; a.mlf., *Mimar Sinan Cami ve Külliye-leri*, Ankara 1991, s. 87; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 247-254; a.mlf., *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988, s. 91-97; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 144-145; a.mlf., "Mimar Sinan'ın Camileri", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (nşr. Sadi Bayram), İstanbul 1988, I, 196-197, 212; Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", a.e., I, 259-260; Gönül Cantay, "Kervansaraylar", a.e., I, 380, 384; Yılmaz Önge, "Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", a.e., I, 424; Kazım Çeçen, "Sinan'ın Yaptığı Köprüler", a.e., I, 432; Zeki Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, İstanbul 1988, s. 31, 36-37, 68, 72, 74, 84, 89; Ba-haeddin Yediylıdız, "Sinan'ın Yaptırdığı Eserlerin Sosyal ve Kültürel Açısından Tahlili", *VI. Vakıf Haftası: Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu (5-8 Aralık 1988)*, İstanbul 1989, s. 104-105, 111, 120-123, 126, 128; Ali Saim Ügün, *Mimar Sinan Yapıları* (haz. Filiz Yenişehirlioğlu – Emre Madran), Ankara 1989, I, 27-28; II, lv. 90-94; Mehmet Fatih Müderrisoğlu, *Lüleburgaz ve Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi*, İstanbul 1997; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s. 399-401; Gülçin Küçükaya, "Mimar Sinan Dönemi İstanbul-Belgrad Arası Menzîl Yapıları Hakkında Bir Deneme", *VD*, sy. 21 (1990), s. 184-185, 196-200.

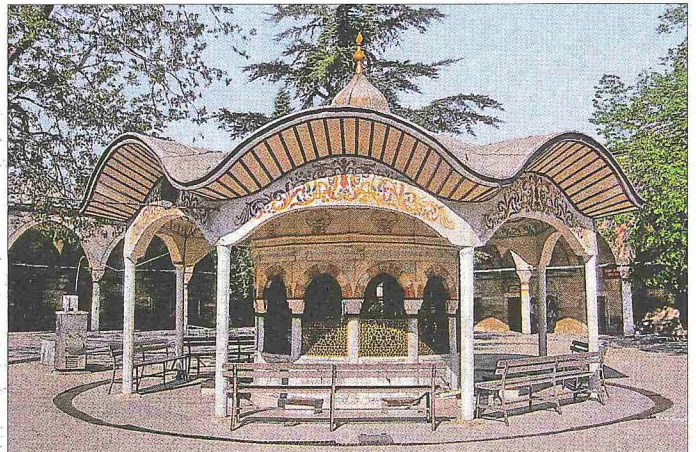


MEHMET FATİH MÜDERRİSOĞLU

## SOKULLU MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ

Payas'ta  
XVI. yüzyılın ikinci yarısında  
inşa edilen menzîl külliyesi.

Günümüzde Hatay ilinin Dörtöyl ilçesine bağlı bir sahil beldesi olan Payas, Haçlılar döneminde Kudüs'e giden "mukaddes yol" üzerinde menzîl yeri olduğundan bir kale yerleşimi haline dönüşmüştür. Memlûkler devrinde ağırlıklı biçimde Türkmen boy-

Lüleburgaz  
Sokullu  
Mehmed Paşa  
Camii'nin  
şadırvanı





Payas Sokullu  
Mehmed Paşa  
Külliyesi'nin  
kale yönünden  
görünüşü

ların yerleştirildiği Payas, Mercidâbık Savaşı (1516) sonucunda Osmanlılar'ın eline geçmiş, ertesi yıl Ridâniye seferiyle Mısır ve Hicaz'ın da Osmanlı yönetimine girmesinin ardından İstanbul'u Anadolu, Doğu Akdeniz ve Suriye üzerinden Hicaz'a bağlayacak bir yol oluşturulmaya çalışılırken eski kültürlerin güzergâhları bazı düzeltmelerle yeniden biçimlendirilmiştir. "Anadolu sağ yolu, hac yolu, Şâm-ı şerif yolu" adlarıyla tanınan bu yolun Adana-Halep / Şam arasındaki en önemli menzili Payas olarak belirlenmiş, burada yeni bir askerî ve ticarî üs merkezine uygun bir yapılanmaya gidilmiştir. Kapsamlı tutulan külliye'nin yanı sıra iki kale, iskele-gümrük, tersane, köprü, değirmenler, hizmet mekânları, dağdan su getirilmesi ve çevre düzenlemesiyle yaklaşık on yıl içerisinde yeni bir şehir kurulmuştur. Kitâbe, vakfiye kaydı ve arşiv malzemelerindeki bilgilerden Payas'ın imarına 1567 yılında başlandığı, çalışmaların 982'de (1574) büyük çapta tamamlandığı, 1580'lerin başında son halini aldığı anlaşılmaktadır. Önemli ölçüde Sokullu Mehmed Paşa'nın kişisel gayretiyle inşa edilen eserlerle birlikte bölgeye konar göçerler yerleştirilmiştir. Yerleşecek halka bir süre çeşitli vergilerden muaf tutulacağı belirtilmiş, karşılığında derbendci olması istenmiştir. Yerleşen hâne sayısı zaman içinde farklılık göstermekle beraber Evliya Çelebi hâne sayısının XVII. yüzyıl ortası için 850, yerleşimin nüfusunu ise 8000 olarak vermektedir. Arşiv bilgileri, mimari ve bezemede üslûp özelliklerine bakılarak külliye'nin ve diğer yapıların tasarımını Mimar Sinan'ın yaptığı, gönderdiği mimar ve ustaların inşaatı gerçekleştirdiği söylenebilir.

Külliye günümüzde şehir merkezinden 1 km. uzaklıkta Karacami mahallesinde, denizden 700 m. içeride düz arazide ve kalenin bitişiğinde yer alır. Oldukça geniş bir alana yayılan külliye arasta, han, tabhâne, imaret, hamam, cami, hankah (medrese), sıbyan mektebi, iki çeşme ve köprü-

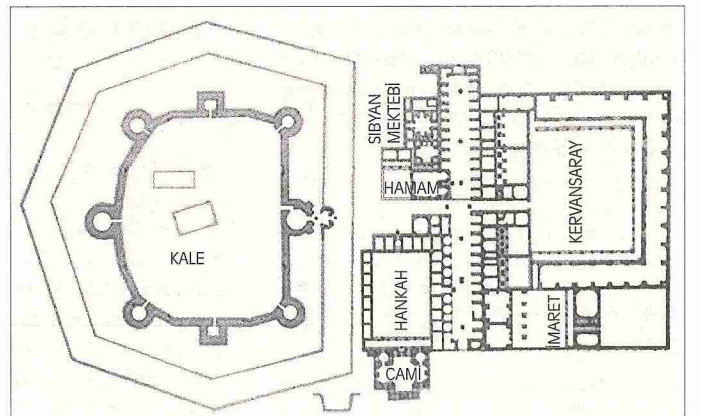
den oluşan kapsamlı bir yapı topluluğudur. Yapı sayısının ve çeşidinin fazlalığı ile tasarımdaki mükemmellik dikkat çekicidir. Arastanın doğusu han, imaret ve tabhanelere, batısı cami, hankah, sıbyan mektebi ve hamama ayrılmıştır. Yapılar arasında işlevsellik açısından tamamlayıcılık söz konusudur. Genelde taş ağırlıklı malzemeyle inşa edilen külliye'de yer yer Suriye etkili çift renkli taş kullanımı ve bezemesine rastlanır.

Güney-kuzey doğrultusunda uzanan 115 x 15 m. boyutlarındaki arastanın içinden eski tarihî yol geçmekte olup her iki yöne açılan büyük kapılar mevcuttur. Üzeri tonoz örtülen arastada karşılıklı yerleştirilmiş kırk sekiz dükkân yer almaktadır. Merkezinde dua kubbesi göze çarpar. Dua kubbesi mimari açıdan hanla kaleye doğru yönlendirmeyi sağlar. Arastadan ayrıca hamamla cami-hankah avlusuna açılan taçkapılar vardır. 48 x 40 m. boyutlarındaki han külliye'nin en anıtsal yapısıdır. Hana giriş arastadan, üzerine kitâbe yerleştirilmiş etkileyici bir taçkapıyla sağlanır. Koridorlu girişten sonra oldukça geniş bir iç avlu ile onu batı hariç üç koldan çeviren revaklar ve gerisindeki kapalı kısımlarla karşılaşılır. Seki, ocaklar ve su sistemine ait izlere rastlanır. Osmanlı döneminde etrafında bir pazarın kurulduğu belirtilmektedir.

Tabhaneler hanın batı kanadında yer alır. Handan duvarla ayrılan ve bir kapıyla avluya açılan odalar su sistemine de sahiptir. Handan imarete geçiş bir koridorla sağlanır. İkinci giriş doğudan olup servis amaçlıdır. Birinci iç avlunun çevresine mutfak, fırın, yemekhane, kiler ve depo gibi mekânlar yerleştirilmiştir. Menzil külliyesi olması itibarıyla han, arasta, imaret, tabhâne ve hamam gibi yapılara göre cami daha küçük tutulmuş, haçvari plan şemasıyla kubbeli orta bölüm yanlara doğru eyvan şeklinde genişletilmiştir. Kuzeyinde son cemaat yeri, sonradan biçimi değiştirilen minare ile merkezinde bir şadırvanın yer aldığı revaklı bir iç avlusu vardır. Avlu cami dışında hankah tarafından da kullanılmıştır. Revaklar harap haldedir. Hankah camiyle karşılıklı inşa edilmiş ve tahminen XVII. yüzyılda medreseye dönüştürülmüştür.

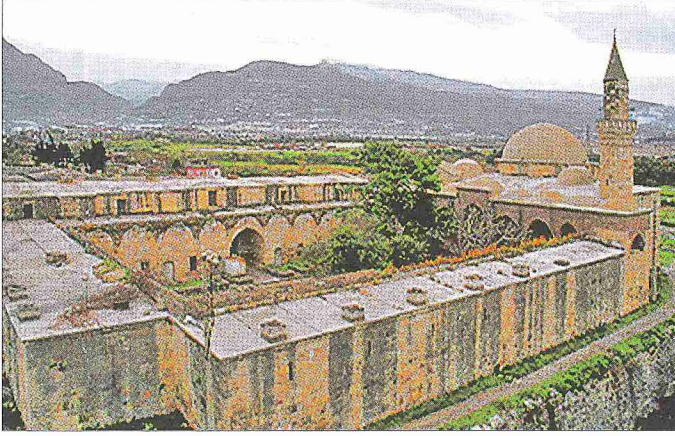
Sıbyan mektebi hamamın duvarına bitişik olup kalenin karşısındadır. İki bölümü ve öñü revaklı olup girişi külliye yapılarından bağımsızdır. Kalenin karşısında ve arastaya paralel uzanan konumda bulunan hamamın girişi arastanın içindedir. Kısmen harap olmuş olan yapıda farklı şemada iki sıcaklık mekânı vardır. Arastanın ana yola açılan kapılarının yanında birer çeşme bulunur. Köprü, külliye'nin hemen güneyinde akan Payas çayı üzerinde muhtemelen beş gözlü olarak inşa edilmiştir. Günümüze üç gözüyle harap şekilde ulaşmıştır. Payas çayı boyunca değirmenlerin inşa edildiği geriye kalan bazı yapı kalıntılarından anlaşılmaktadır. 1960'lı yıllardan önce hayli harap durumdaki külliye bir dizi onarım geçirmiş olmakla beraber cami dışındaki yapılar kullanılmadığından yeni bir onarım ve işlevselliğe ihtiyaç duymaktadır.

Külliye'yı oluşturan yapıların yanı sıra bu yapılarla birlikte inşa edilen ve bir kısmı



Payas'ta  
Sokullu  
Mehmed Paşa  
Külliyesi'nin  
planı





Payas'ta  
Sokullu  
Mehmed  
Paşa  
Camii

günümüze ulaşmayan kale, Cin Kule, iskele ve gümrükle tersane Payas'taki diğer önemli eserlerdir. Külliye'nin yanında bulunan kale genelde iyi durumdadır. Arşiv kaynaklarına göre Osmanlı öncesinde bugünkü kalenin yerinde oldukça harap, muhtemelen bir Haçlı kalesi mevcutken önce onarılmak istenmiş, daha sonra 1567-1580 yılları arasında yeniden inşa edilmiş, hendekleri de genişletilmiştir. İlgili belgelerden kalenin boyutları, özellikleri, yapılan harcamalar, asker ve top sayısı gibi bilgilere ulaşılmaktadır. Sekiz kuleli ve yedi burçlu kalenin girişi külliye bakan doğu cephesindedir. Avlunun içinde harap bir mescidle kışlaya rastlanmaktadır. Sahile yakın konumda küçük bir yükseltinin üstünde yer alan Cin Kule'nin öteki adı İskele Kulesi ve kule diğer kaleye göre ufak olup üç katlıdır. Denizden gelmesi muhtemel tehlikelere karşı iskele-gümrük ve tersaneyi koruma amaçlı inşa edilmiştir.

Osmanlılar, Doğu Akdeniz'deki en büyük tersaneyi Payas'ta inşa etmişlerdir. 1568'de inşaatına başlanan tersanenin Cin Kule ile iskele arasında olduğunu kırk elli yıl öncesine kadar hatırlayanlar vardır. Evliya Çelebi'nin korunaklı güzel bir liman diye tanımladığı iskeleden Kâtib Çelebi de işlek bir ticaret limanıdır şeklinde söz eder. Payas, XIX. yüzyıla kadar Halep'in iskelesi olduğundan canlılığını bu dönemlere kadar sürdürmüştür. Yerinin bugünkü iskeleye yakın olduğu tahmin edilebilir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

*Tuhfetü'l-mî'mârîn* (s. nşr. Zeki Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler* içinde), İstanbul 1988, s. 87, 90, 94; Evliya Çelebi, *Seyahatname: Hatay-Suriye-Lübnan-Filistin* (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1982, s. 9-13; Salih Akyel, *Payas Tarihi*, İstanbul 1966; Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 194-197; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimari-si*, İstanbul 1986, s. 267-270; Metin Sözen – Sami

Güner, *Sinan: Architect of Ages* (trc. M. Quigley-Pınar), İstanbul 1988, I, 282-285; Aptullah Kuran, "Tezkerelerde Adı Geçen Sinan'ın Eserlerinin Yapı Türlerine Göre Alfabetik Listesi", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (nşr. Sadi Bayram), İstanbul 1988, I, 157, 159, 162, 163; a.mlf., "Mimar Sinan'ın Külliyeleeri", a.e., I, 169-170; a.mlf., "Mimar Sinan'ın Camileri", a.e., I, 203-204, 210; M. Baha Tanman, "Sinan'ın Mimarisi İmareter", a.e., I, 342-343; Gönül Cantay, "Kervansaraylar", a.e., I, 371, 375, 379, 385; Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler", a.e., I, 409, 423; Bahaeddin Yediyıldız, "Sinan'ın Yaptığı Eserlerin Sosyal ve Kültürel Açısından Tahlili", *VI. Vakıf Haftası: Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu* (5-8 Aralık 1988), Ankara 1989, s. 104, 105, 111, 120-122, 125-126; Mehmet Fatih Müderrisoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Akdeniz'deki İskelesi Payas ve Sokullu Mehmed Paşa Menzil Külliyesi", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1995, II, 513-514; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyeleeri", *Osmanlı*, Ankara 2000, s. 378, 382, 383; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*, Ankara 2002, s. 36, 40, 62, 132-133, 149, 175; K. Otto-Dorn, "Islamiche Denkmäler Kilikien", *Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung*, sy. 2, Heidelberg 1953, s. 113-126; K. Erdmann, "Zur Türkischen Baukunst Selschukisher und Osmanischer Zeit", *Istanbul Mitteilungen*, sy. 8, İstanbul 1958, s. 1-39; Besim Darkot, "Payas", *İA*, IX, 531.



MEHMET FATİH MÜDERRİSOĞLU

### SOKULLUZÂDE HASAN PAŞA

(ö. 1010/1602)

Osmanlı veziri.

Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa'nın büyük oğludur. Arşiv kayıtlarına göre tesbit edilen ilk görevi, 20 Cemâziyelâhir 979'da (9 Kasım 1571) dergâh-ı âlî müteferrikalığından 456.692 akçelik haslarla Bosna sancak beyliğine tayinidir (Sevinç, s. 1). 1561'de ve 1570'te Bosna sancak beyi olarak gösterilmekteyse de (İA, V/1, s. 325) bu doğru olmamalıdır. Hasan Paşa 7 Şevvâl

979'da (22 Şubat 1572) Halep ve 27 Ramazan 980'de (31 Ocak 1573) Diyarbakır beylerbeyiliğine getirildi (BA, KK, nr. 225, s. 178). Beylerbeyiliği süresince Tunus seferine çıkacak donanmaya kavas ve kürekçi temini, eşkıyalık yapan aşiretlerin takibi, Bahreyn üzerine düzenlenmesi düşünülen sefer için mühimmat tedariki ve Diyarbakır gümrüğünün gelirlerinin temini gibi meselelerle uğraştı. Diyarbakır valiliği buraya 5 Rebülevvel 984'te (2 Haziran 1576) Özdemiroğlu Osman Paşa'nın tayin edilmesine kadar sürmüş olmalıdır. Hasan Paşa'nın Diyarbakır'den sonra kısa bir süre Erzurum beylerbeyiliği yaptığına dair bilgiler şüphelidir. 985'te (1577) Şam beylerbeyi olan Hasan Paşa, 1578'de başlayan Osmanlı-Safevî mücadelesi sırasında eyaletinin kuvvetleriyle Erzurum muhafazası için görevlendirildiyse de Şam'ın muhafazasının da önemli olduğu düşünüldükten bundan vazgeçildi. Mısır kuvvetleri yetişinceye kadar Şam'da beklemesi ve ilkbaharda orduya katılması emredildi. Mart 1579'da birlikleriyle ordunun toplanma yeri olan Erzurum'a yöneldi. Kars'a varınca kalenin burçlarından birinin inşasını üstlendi. Ardından Lala Mustafa Paşa tarafından Tiflis ve Diyarbakır beylerbeyleriyle birlikte 26 Receb 987'de (18 Eylül 1579) kuşatma yüzünden büyük bir cephane ve erzak sıkıntısı çeken Tiflis müdafilerine yardıma gönderildi. Gürcü ve Safevî saldırıları yüzünden Tomanis Boğazı'nda zor anlar yaşadıysa da Tiflis'e yardım ulaştırıldı. Ordu kışın erken bastırması yüzünden Erzurum'a çekilince Hasan Paşa da Şam'a döndü. Bu sırada babası Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa şehid edildi, buna rağmen makamını korudu.

Hasan Paşa, daha sonra İran cephesinin yeni serdarı Koca Sinan Paşa'nın maiyetinde sefere katıldı. İran cephesinde iken 9 Ramazan 988'de (18 Ekim 1580) Hüdâyî Paşa'nın yerine Diyarbakır beylerbeyiliğine getirildiyse de İstanbul'dan yollanan bir hatt-ı hümayunla yine Şam'da kaldı (BA, KK, nr. 237, s. 121). Ordu kışlağa çekilince 6 Şevval 988'de (14 Kasım 1580) Bağdat'a nakledildi (BA, KK, nr. 237, s. 121). Ancak ardından tekrar Şam beylerbeyiliğine gönderildi. Nitekim 1582'de yapılan Şehzade Mehmed'in sünnet düğününe Şam beylerbeyi olarak iştirak etmişti (Selânikî, I, 134). 1583'te İran cephesine gönderilen yeni serdar Ferhad Paşa'nın emri altında sefere katıldı. Sefer sırasında Revan'ın fethinde ve burada yeni bir kale inşasında görev aldı. Diyarbakır ve Karaman beylerbeyleriyle birlikte hareket ederek